

Ryszard Necel

Poczucie alienacji politycznej w trzynastu krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja : kwartalnik myśli
społeczno-pedagogicznej nr 3 (51), 69-86

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

RYSZARD NECEL

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

Poczucie alienacji politycznej w trzynastu krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Niniejszy artykuł jest prezentacją wyników badań przeprowadzonych przez Instytut Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu we współpracy z Uniwersytetem Oxford w Wielkiej Brytanii w ramach projektu badawczego *Social Inequality and Why it Matters for the Economic and Democratic Development of Europe and its Citizens: Post-Communist Central and Eastern Europe in Comparative Perspective (EUREQUAL)* (European Commission, contract no. 028920 (CIT5), Framework 6). Projekt był realizowany od 1 maja 2006 roku do 30 września 2009 w trzynastu krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej, m.in. w Czechach, na Węgrzech, w Rosji, Bułgarii, Rumunii, Mołdawii, na Ukrainie, Białorusi i Litwie. Dotyczył on szeroko pojętej problematyki nierówności w obszarze społecznym, ekonomicznym, kulturowym i politycznym, przedstawiana zaś poniżej empiryczna refleksja stawia sobie za cel wnikliwą eksplorację jedynie wybranego problemu badawczego, jakim są różnice w postrzeganiu własnego sprawstwa w sferze politycznej przez obywateli trzynastu krajów Europy Środkowo-Wschodniej.

Zanim przejdę do szczegółowych analiz empirycznych, warto poczynić pewne ustalenia teoretyczne, które pozwolą przybliżyć czytelnikowi zakres podejmowanej problematyki. Najogólniej rzecz biorąc, artykuł ten koncentruje się na zagadnieniu podmiotowości społecznej. Kategoria ta doczekała się wielu eksplikacji na gruncie nauk społecznych, mam tu na myśli przede wszystkim studia z zakresu psychologii, pedagogiki i socjologii. Na wstępie warto wyjaśnić, iż podjęta praca nie rości sobie pretensji do syntezy czy też naukowej krytyki szerokiej problematyki podmiotowości; skądinąd ten badawczy trud był już nieraz podejmowany, wystarczy wspomnieć prace z zakresu socjologii (Cichocki 2003) czy psychologii (Korzeniowski, Zieliński, Daniecki 1983; Korzeniowski 1991). Problem podmiotowości czy też alienacji poli-

tycznej interesuje mnie jako empirycznie użyteczna kategoria w wyjaśnianiu jednostkowych orientacji politycznych.

Korzeniowski (1991, s. 32) wyróżnia dwa podstawowe wymiary podmiotowości. Z jednej strony są to

zachowania praktyczne, których efektem mogą być obiektywne zdarzenia lub zmiany stanów obiektów (tamże, s. 32),

z drugiej, obszar, który jest o wiele bardziej interesujący z punktu widzenia niniejszej pracy, a określić go można mianem refleksyjnego aspektu działania, gdzie

człowiek ustosunkowuje się do świata nie tylko praktycznie, ale także myśli o nim czy też go ocenia (tamże).

Oszacowanie możliwości własnego sprawstwa w rzeczywistości politycznej jako refleksyjny element podmiotowości jest kategorią analitycznie ciekawszą niż koncentrowanie się jedynie na działaniach praktycznych. W końcu sfera polityki nie podlega na co dzień bezpośredniej podmiotowej kontroli obywateli. Częściej obywatel uzna, że jest skuteczny w sytuacji, gdy demokratycznie wybraną władzę traktuje jako reprezentację własnych interesów i uznaje jej prawomocność. Tak rozumiana podmiotowość ma niewiele wspólnego z jednostkowym sprawstwem wobec politycznego systemu, a bardziej jest to postrzeganie możliwości działania. J. Garlicki stwierdza (za Almondem i Verbą), iż ocena własnego sprawstwa w systemie politycznym jest konstytutywnym elementem demokratycznej kultury politycznej. Jak pisze autor:

(...) przedmiotem analizy staje się postrzeganie własnego położenia osób, jako uczestników systemu, emocje towarzyszące kontaktom z systemem, ocena własnej sytuacji i możliwości do aktywności i skłonności do jej podejmowania (Garlicki, Noga-Bogomilski 2004, s. 43).

W tym miejscu chciałbym przejść do krótkiego przedstawienia koncepcji poczucia podmiotowości – alienacji K. Korzeniowskiego (1991) jako podejścia, które w dużej mierze umożliwiło mi skonstruowanie własnej skali alienacji politycznej użytecznej w dalszych analizach empirycznych. Według autora poczucie podmiotowości – alienacji składa się z czterech podstawowych modalności (tamże, s. 33–34):

– poczucie skuteczności – bezsilności: przekonanie jednostki, że wywiera wpływ na rzeczywistość w oczekiwanym przez siebie stopniu i/lub kierunku lub nie jest w stanie go wywierać;

– poczucie sensu – bezsensu: przekonanie jednostki, że poznawczo (deskryptywnie) porządkuje rzeczywistość w satysfakcjonującym ją stopniu lub nie jest w stanie jej uporządkować;

– poczucie eunomii – anomii: przekonanie jednostki, że ocenia (dokonuje ewaluacji) rzeczywistość we własnym przekonaniu trafnie i/lub spójnie lub nie jest w stanie jej ocenić;

– poczucia identyfikacji – wyobcowania: poczucia przynależności i integracji jednostki z systemem lub obcości i izolacji wobec rzeczywistości społeczno-politycznej.

Zaprezentowane wyżej cztery obszary poczucia podmiotowości – alienacji nie znalazły bezpośredniego odzwierciedlenia w konstruowaniu zbiorczego wskaźnika poczucia alienacji, jakim będę posługiwał się w dalszej części pracy, ale pozwoliły na zawężenie obszaru poszukiwań tych zmiennych, które najlepiej oddawałyby istotę owej skali. Powstaje więc pytanie, na podstawie jakich zmiennych powyższa kategoria alienacji politycznej została skonceptualizowana?

Sposób konstruowania skali alienacji politycznej

Skonstruowana skala poczucia alienacji politycznej jest zbiorczym wskaźnikiem składającym się z następujących twierdzeń zawartych w kwestionariuszu wywiadu:

a) Myślę, że jestem lepiej poinformowany niż większość ludzi w kwestiach polityki i działalności rządu; b) Tacy ludzie jak ja nie mają wpływu na to, co robi rząd; c) Czasami polityka wydaje się tak skomplikowana, że osoba taka jak ja nie może naprawdę zrozumieć o co chodzi; d) Wybrani przedstawiciele władzy nie dbają o to, co myślą ludzie tacy jak ja; e) Główne partie polityczne oferują ludziom ten sam program; f) Nie ma sensu głosować, ponieważ rząd nie jest w stanie nic zmienić.

Respondent miał ustosunkować się do powyższych twierdzeń, stosując następujące kryteria oceny: 1) „zdecydowanie się zgadzam”, 2) „zgadzam się”, 3) „ani się zgadzam, ani nie zgadzam”, 4) „nie zgadzam się”, 5) „zdecydowanie się nie zgadzam”.

Zbiorczy wskaźnik poczucia alienacji politycznej zawiera się więc w pięciostopniowej skali, a im większa wartość liczbowa, tym większe poczucie alienacji.

W dalszej kolejności dla każdego z krajów objętych badaniem obliczona została, na podstawie analizy czynnikowej, rzetelność skali. W większości przypadków otrzymano wyniki zbliżone do wartości 0,6 współczynnika Cronbacha lub tę wartość przekraczające.

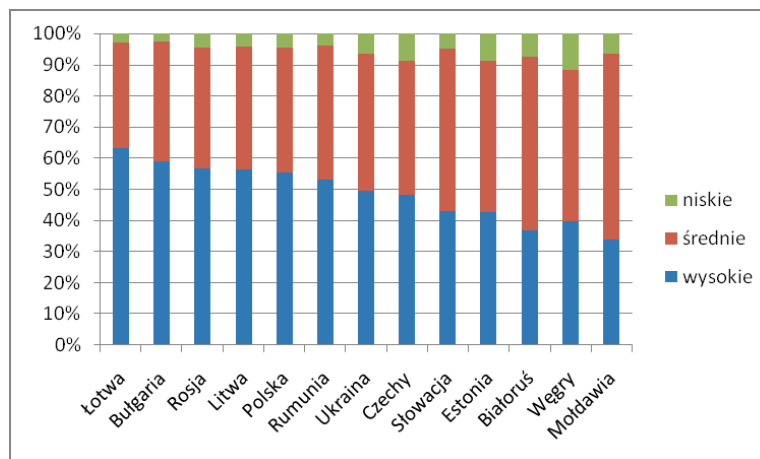
Twierdzenia składające się na skalę poczucia alienacji politycznej po części korespondują ze skalą poczucia podmiotowości – alienacji opracowaną w latach 80. XX wieku przez K. Korzeniowskiego. Opracowana przeze mnie skala zawiera element skuteczności politycznej, której rozumienie w pewnym zakresie zostało zmodyfikowane na potrzeby niniejszych analiz. Według mnie obywatel ma poczucie indywidualnej skuteczności politycznej nie tylko jako podmiot działający w sferze polityki, ale

przede wszystkim w sytuacji, gdy jest przekonany, iż chociażby część elity politycznej reprezentuje jego interesy. Przekonanie o swoich kompetencjach z zakresie porządkowania rzeczywistości jako kolejna forma poczucia podmiotowości – alienacji również znajduje wyraz w opracowanej skali, zwłaszcza gdy pytamy respondenta o ocenę transparentności reguł politycznej gry czy ocenę programów partii politycznych. Dla K. Korzeniowskiego ważnym elementem skali podmiotowości – alienacji było poczucie identyfikacji lub wyobcowania, co również staraliśmy się uchwycić w naszych badaniach, pytając respondentów o to, czy władza „wysłuchuje się” w opinie zwykłych obywateli.

W dalszej części artykułu przejdę już do szczegółowych analiz empirycznych będących próbą zrekonstruowania poczucia alienacji politycznej w trzynastu krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Różnice w poczuciu alienacji politycznej w trzynastu krajach Europy Środkowo-Wschodniej

W pierwszej kolejności zastanowię się nad tym, czy istnieją duże różnice w postrzeganiu własnego sprawstwa w życiu publicznym wśród obywateli trzynastu państw Europy Środkowo-Wschodniej. Dla lepszego zobrazowania otrzymanych wyników badań pięciostopniową skalę poczucia alienacji podzielono na trzy zasadnicze części. Pierwsza zawiera się między wartością 1 a 2,50 i oznacza niskie

Ryc. 1. Rozkład częstości wyborów na skali poczucia alienacji politycznej w Europie Środkowo-Wschodniej

poczucie alienacji politycznej, między 2,51 a 3,50 zawiera się średnie poczucie alienacji, odpowiedzi oscylujące w przedziale 3,51–5,00 interpretować będziemy jako wysokie poczucie alienacji. Poniższy wykres przedstawia wartości procentowe w wyróżnionych trzech przedziałach (niskim, średnim, wysokim) poczucia alienacji politycznej.

Największe poczucie alienacji politycznej mają obywatele Łotwy – 63% wskazań w trzeciej części przedziału (między 3,51 a 5,00), dalej mieszkańcy Bułgarii – 59%, Rosji i Litwy – 56%, następnie Polski – 55% wskazań w trzeciej kategorii. Przyglądając się bliżej przypadkowi Polski, to niskie poczucie alienacji obserwujemy jedynie w przypadku 4,7% respondentów, średnie zaś deklaruje prawie 40% Polaków. Węgry natomiast to jedyny z badanych krajów, gdzie procent wskazań na pierwszą kategorię, czyli niskie poczucie alienacji, przekracza 10 i wynosi 11,6%. Te wyniki świadczą o wysokim poczuciu alienacji politycznej wśród obywateli państw Europy Środkowo-Wschodniej. Tendencja ta jest niepokojąca, jednakże dalsze analizy oparte w głównej mierze na związkach korelacyjnych między skalą poczucia alienacji, a innymi interesującymi nas zmiennymi pozwolą na dokładniejsze wyjaśnienie przyczyn tego zjawiska.

Poczucie alienacji politycznej a pozycja społeczna jednostki

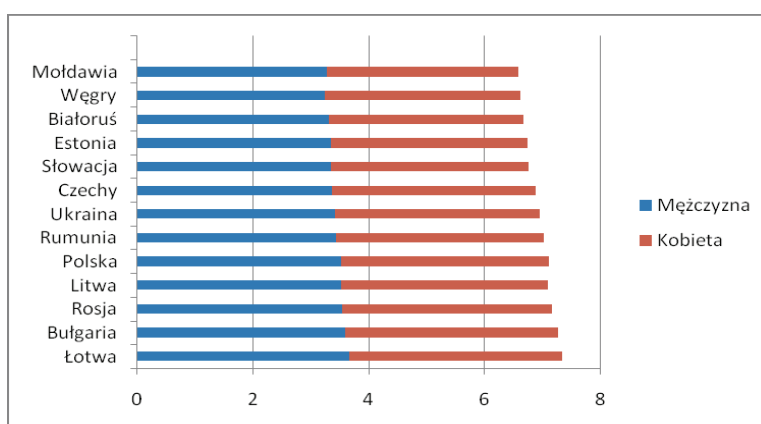
W tej części artykułu przyjrzymy się danym o charakterze społeczno-demograficznym, które mogą mieć istotny wpływ na różnicowanie się skali poczucia alienacji politycznej. Mam tu na myśli przede wszystkim płeć, wiek, posiadany kapitał ekonomiczny i kulturowy, a także percepcję swojej pozycji społecznej. Powstaje pytanie, w których krajach, z trzynastu państw Europy Środkowo-Wschodniej, powyższe zmienne będą miały największe znaczenie, jeżeli chodzi o analizowany problem jednostkowych postaw wobec systemu politycznego.

Okazuje się, iż kobiety wykazują większe poczucie alienacji politycznej niż mężczyźni. Zależność ta nie zachodziła na poziomie istotnym statystycznie w trzech krajach nadbałtyckich (Litwa, Łotwa, Estonia) oraz na Białorusi i w Mołdawii (ryc. 2). W pozostałych ośmiu krajach objętych badaniem płeć była istotną cechą społeczno-demograficzną, różnicującą poczucie własnej podmiotowości w polityce. Najwyższy poziom alienacji politycznej wśród kobiet zaobserwowano w takich krajach, jak: Rosja, Polska i Ukraina.

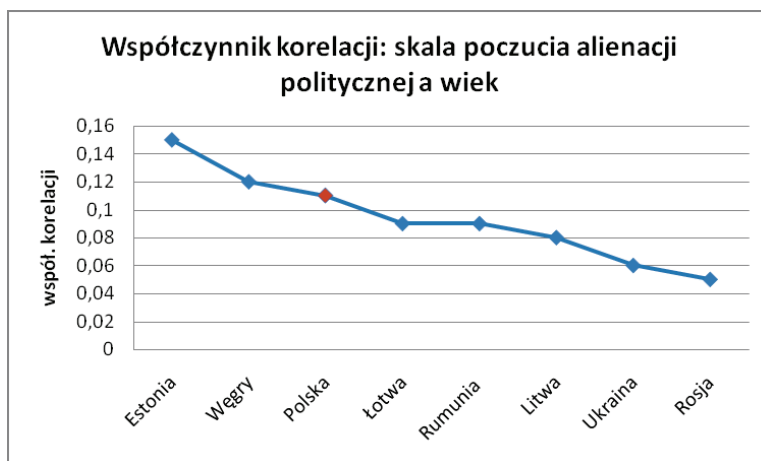
Kolejny związek można zaobserwować między wiekiem a poczuciem podmiotowości. Okazuje się, że wraz ze wzrostem wieku respondentów rośnie poziom odczuwanej alienacji politycznej (ryc. 3). Zależność ta na poziomie istotnym statystycznie

zachodzi w ośmiu z trzynastu krajów objętych badaniem, w tym również w Polsce. Zależność tę po części tłumaczyć można w kontekście doświadczeń historycznych starszych pokoleń wychowanych w systemie niedemokratycznym, który promował poddańczą kulturę polityczną. Jak pisze J. Garlicki:

Najbliższe społeczeństwom autorytarnym i totalitarnym wydają się wzory kultury politycznej podporządkowania, zaściankowa oraz bazujące na nich typy pośrednie (np. podporządkowania – uczestnictwa) (Garlicki, Noga-Bogomilski 2004, s. 144).

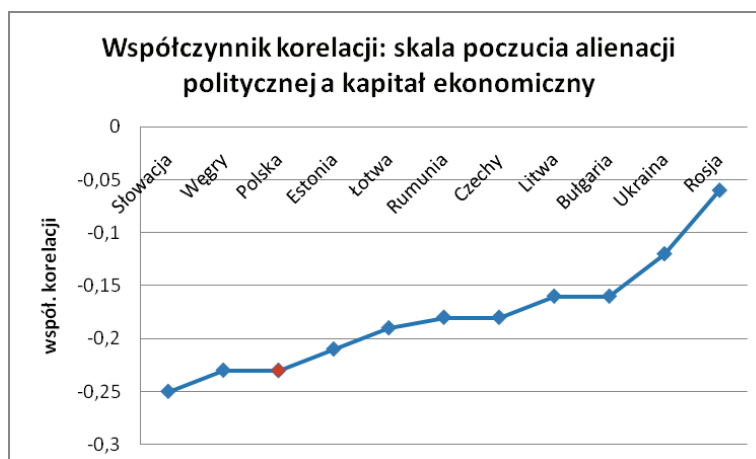

Ryc. 2. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a płcią

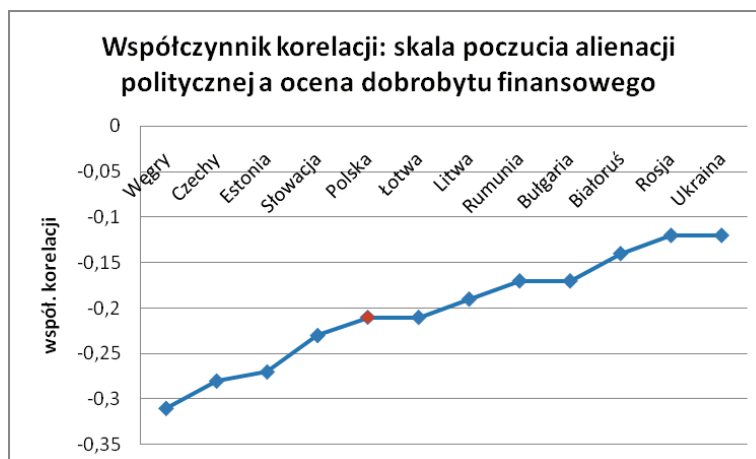

Ryc. 3. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a wiekiem

Mimo że obywatele krajów Europy Środkowo-Wschodniej żyją już w systemach demokratycznych, to zmiana kultury politycznej, wykształconej przez kilkadziesiąt lat funkcjonowania komunizmu, jest procesem, który wciąż trwa, szczególnie wśród osób długo socjalizowanych do tamtego systemu politycznego.

Ryc. 4. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a kapitałem ekonomicznym

Ryc. 5. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a samoidentyfikacją na skali poziomu życia

Również kapitał ekonomiczny jednostki ma wpływ na jej stosunek do polityki. Interesujące jest to, w jaki sposób została skonstruowana skala kapitału ekonomicz-

go. Wskaźnik ten powstał przez połączenie zmiennej dochodowej oraz zmiennych określających stan posiadania takich dóbr, jak: samochód, pralka, drugi dom/dacza. Potwierdza się zdroworoządkowa hipoteza, iż osoby biedniejsze wykazują większe poczucie alienacji politycznej, co zaobserwować można głównie na Węgrzech, na Słowacji i w Polsce (ryc. 4). Jeśli przyjrzymy się również ocenie własnego dobrobytu finansowego, to ci respondenci, którzy uznali go za niesatysfakcjonujący, deklarują mniejsze poczucie sprawstwa w polityce (ryc. 5).

Ważnym wyznacznikiem pozycji społecznej jednostki jest posiadany kapitał kulturowy. W niniejszych badaniach był on dość swoiście interpretowany, gdyż uwzględniliśmy w nim oprócz zmiennej „wykształcenie” zmienną mierzącą dostęp do nowoczesnych technologii. Zależność między tak rozumianym kapitałem kulturowym a poczuciem alienacji politycznej na poziomie istotnym statystycznie występuje we wszystkich krajach objętych badaniem, z wyjątkiem Mołdawii. Najsilniejszy związek powyższych zmiennych zaobserwować można na Węgrzech, w Estonii i w Czechach (ryc. 6). Okazuje się, iż wykluczenie cyfrowe jest zmienną, którą w dużym stopniu implikuje poczucie jednostkowej alienacji w rzeczywistości politycznej.

Ryc. 6. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a kapitałem kulturowym

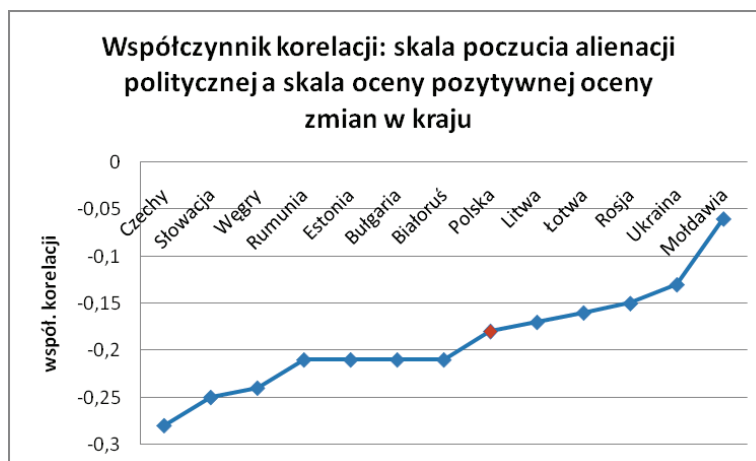
Reasumując, większe poczucie alienacji politycznej deklarują osoby starsze, również istotną zmienną wpływającą na jednostkowe orientacje polityczne jest płeć respondenta. Okazuje się, że kobiety częściej niż mężczyźni widzą siebie jako pasywnego obserwatora życia publicznego. Wśród innych zmiennych społeczno-demograficznych istotnie różnicujących skalę poczucia alienacji politycznej jest posiadany kapitał – zarówno ekonomiczny, jak i kulturowy. W większości badanych krajów Europy Środkowo-Wschodniej potwierdziła się hipoteza, iż osoby zamoż-

niejsze, lepiej wykształcone i mające lepszy dostęp do nowoczesnych technologii częściej deklarują wysokie poczucie indywidualnego sprawstwa w rzeczywistości politycznej

Jednostka wobec systemu

W realizowanych badaniach empirycznych interesująca była też kwestia postawy jednostki wobec systemu społeczno-politycznego. Problem ten został uchwycony na wielu płaszczyznach. W pierwszej kolejności zapytano respondentów o ocenę zmian zachodzących w państwie, dalej podjęto się próby zmierzenia stopnia poparcia dla idei demokracji, czy jednostkowej akceptacji dla państwa socjalnego, w tym również egalitaryzmu dochodowego. Powyższe problemy badawcze zostaną analizowane z perspektywy jednostkowych postaw wobec systemu politycznego, innymi słowy będzie to odpowiedź na pytanie o to, jak sposób postrzegania systemu zmienia indywidualne poczucie wpływu i skuteczności politycznej.

We wszystkich trzynastu krajach poczucie alienacji politycznej koreluje z oceną zmian zachodzących w kraju i w domu. W każdym z analizowanych przypadków jest to zależność ujemna, tzn. im bardziej pozytywna ocena zmian, tym mniejsze poczucie alienacji politycznej. Najsilniejszy związek tych zmiennych występuje w Czechach, na Słowacji i na Węgrzech (ryc. 7).

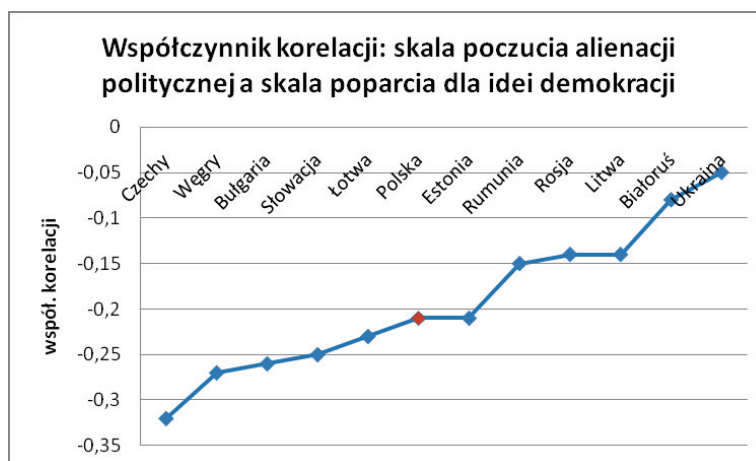

Ryc. 7. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a skalą oceny zmian zachodzących w kraju i w domu

Kolejnym analizowanym zagadnieniem był związek między poczuciem alienacji politycznej a skalą poparcia dla idei demokracji. Wskaźnik mierzący postawy wobec demokracji składał się z trzech pytań kwestionariuszowych:

Co Pan/i sądzi o opinii, że demokracja, czyli rywalizacja różnych partii politycznych o przejęcie władzy, jest najlepszym systemem dla rządzenia w Polsce?, Jak ocenił(a)by Pan/i dotychczasowe funkcjonowanie demokracji w Polsce?, Demokracja jest dobrym sposobem rozwiązywania konfliktów społecznych?

W dwunastu krajach istnieje korelacja między jednostkową postawą wobec systemu politycznego a poparciem dla demokracji. Zależność ta prezentuje się następująco: wraz ze wzrostem poparcia dla idei demokracji zmniejsza się jednostkowe poczucie alienacji politycznej (ryc. 8). W tym wypadku korelację o najmniejszej sile obserwujemy na Białorusi i na Ukrainie. Okazuje się więc, że w krajach o niestabilnym systemie politycznym, jak w przypadku Ukrainy, bądź w przypadku braku podstawowych praw obywatelskich (Białoruś), demokracja nie jest traktowana jako system dający jednostce większą możliwość sprawczych działań politycznych. Wśród krajów o największej sile powyższej korelacji znów znalazły się między innymi Węgry i Czechy.

Ryc. 8. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a skalą poparcia dla idei demokracji

Respondenci zostali również poproszeni o ustosunkowanie się do gospodarki wolnorynkowej. Okazuje się, że wraz ze wzrostem poparcia dla systemu kapitalistycznego zmniejsza się poczucie alienacji politycznej. Obywatele państw Europy Środkowo-Wschodniej o bardziej prorynkowych postawach mają większe poczucie podmiotowości w sferze publicznej. Zależność ta z największą siłą występuje w Czechach, Buł-

garii i Estonii, z najmniejszą zaś w krajach, gdzie instytucje wolnego rynku są słabo rozwinięte: Mołdawia, Białoruś (ryc. 9).

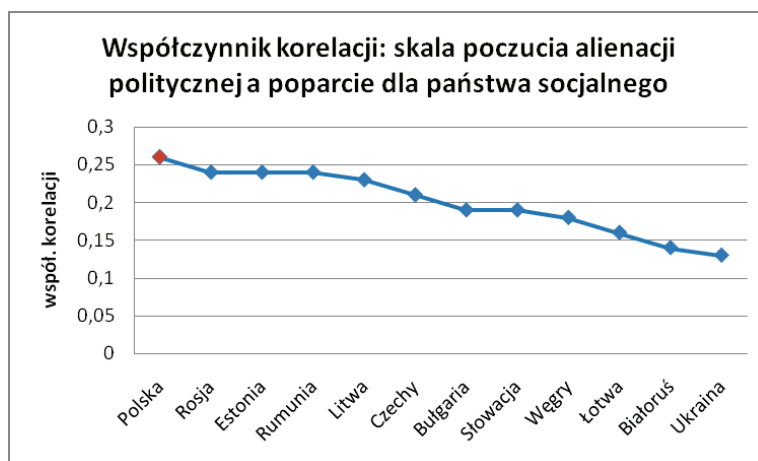

Ryc. 9. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a skalą poparcia dla gospodarki wolnorynkowej

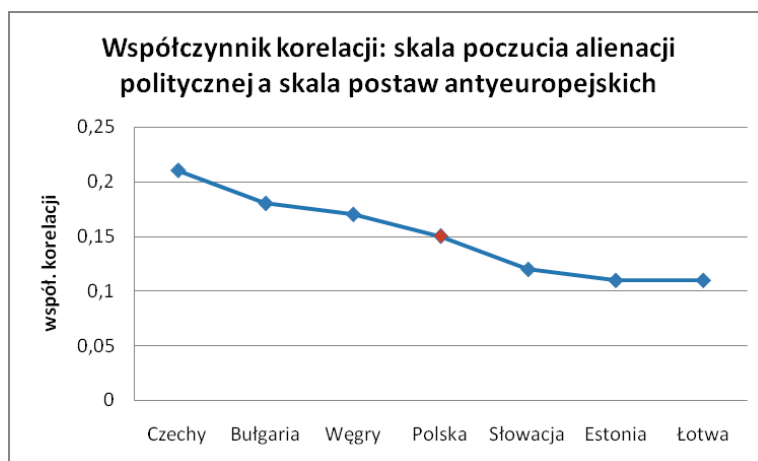
Podjmując problem postawy jednostki wobec systemu społeczno-politycznego, warto również zastanowić się, czy stopień poparcia dla idei państwa socjalnego (opiekuńczego) vs. liberalnego wiąże się z analizowanym zagadnieniem poczucia alienacji politycznej. Przeprowadzone analizy związków korelacyjnych dowodzą, iż wraz ze wzrostem poparcia dla idei państwa socjalnego wzrasta również poczucie alienacji politycznej. Najsilniejszą zależność między powyższymi zmiennymi zaobserwować można w Polsce, Rosji, Estonii i Rumunii, przy czym korelacja na poziomie istotnym statystycznie nie zachodzi jedynie w Mołdawii (ryc. 10). Otrzymane wyniki badań potwierdza kolejna korelacja między poczuciem alienacji a skalą poparcia dla egalitaryzmu dochodowego. Obywatele opowiadający się za większym egalitaryzmem wykazują również większe poczucie alienacji politycznej, podobnie jak w przypadku wcześniejszej korelacji najsilniejszy związek wystąpił między innymi w Rosji, Estonii i w Polsce. Obywatele o bardziej prosocjalnych postawach wykazują mniejszy stopień poczucia podmiotowości w sferze publicznej. Związek ten jest szczególnie widoczny w Polsce i w Rosji.

Ostatnim problemem podjętym w niniejszym rozdziale jest próba odpowiedzi na pytanie, czy wyrażane postawy antyeuropejskie mają związek z poczuciem alienacji politycznej. Problem ten jest istotny w obszarze zagadnień jednostka-system z tej chociażby racji, iż duża grupa krajów objętych badaniami należy już do struktur Unii Europejskiej. Na podstawie analizy czynnikowej powstała skala mierząca postawy antyeuropejskie. Zaledwie w siedmiu krajach obserwujemy istotny statystycznie związek

między poczuciem alienacji politycznej a postawami antyeuropejskimi. Do krajów tych należą: Czechy, Bułgaria, Węgry, Polska Słowacja, Estonia, Łotwa. W każdym z analizowanych przypadków korelacja ma kierunek dodatni, czyli wraz ze wzrostem poczucia alienacji wzrastają również postawy antyeuropejskie (ryc. 11).

Ryc. 10. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a skalą poparcia dla idei państwa socjalnego

Ryc. 11. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a skalą mierzącą postawy antyeuropejskie

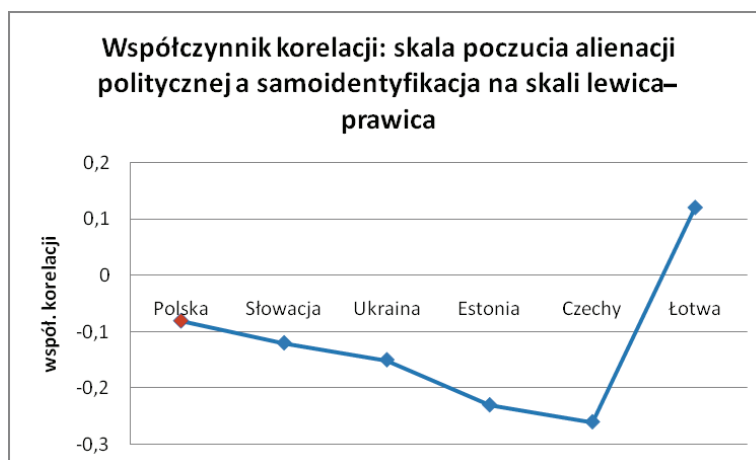
Podsumowując niniejszy rozdział, można powiedzieć, iż zwłaszcza w takich krajach, jak Węgry i Czechy mniejsze poczucie alienacji politycznej wyrażają ci obywa-

tele, którzy przejawiają większą akceptację dla idei demokracji, dla gospodarki wolno-rynkowej, czy pozytywnie oceniają zmiany zachodzące w kraju. Inaczej rzecz ujmując, postawa prosystemowa jest orientacją, która silnie determinuje postrzeganie własnej osoby jako sprawczego podmiotu systemu politycznego. Innym wskaźnikiem postawy antysystemowej jest negatywna stosunek do Unii Europejskiej. Ten przejaw niezadowolenia wobec panującego systemu politycznego również w dużej mierze wpływa na potęgowanie jednostkowej alienacji politycznej. Najslabszy związek między postawą prosystemową a zwiększającym się tym samym poczuciem sprawstwa zaobserwować możemy w takich krajach, jak Białoruś, Mołdawia czy Ukraina. Obywatele tych krajów nie postrzegają związku między poczuciem własnego sprawstwa w polityce a pozytywną postawą wobec systemu politycznego i gospodarczego. Fakt ten tłumaczyć można sytuacją, w której wciąż słabe instytucje państwa nie są traktowane jako pozytywny czynnik mogący zmienić nasze jednostkowe postawy wobec sfery publicznej.

Postawy i zachowania polityczne a poczucie alienacji

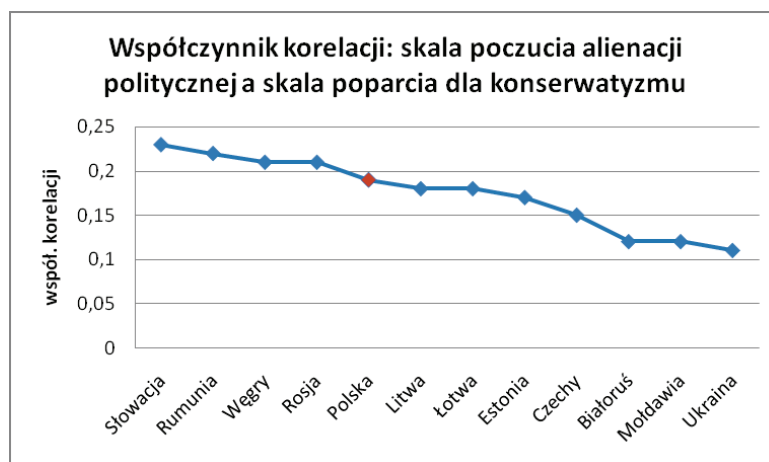
Ważnym elementem mającym wpływ na postrzeganie zakresu własnej podmiotowości w sferze publicznej są postawy i zachowania względem systemu politycznego. W pierwszej kolejności dokonamy weryfikacji hipotezy, iż w zależności od prezentowanych poglądów politycznych zmienia się postrzeganie jednostkowego sprawstwa w polityce. Odpowiemy zatem na pytanie, czy samoidentyfikacja na skali lewica–prawica oraz wyrażany konserwatyzm badanych wpływa na poczucie alienacji politycznej. Jeżeli chodzi o zachowania polityczne, to sprawdzimy, jak alienacja łączy się z zainteresowaniem polityką i czy łączy się z poziomem aktywności w życiu obywatelskim.

W pierwszej kolejności sprawdzimy jak polityczne identyfikacje wpływają na postrzeganie własnego sprawstwa w życiu politycznym. Respondentom z trzynastu krajów Europy Środkowo-Wschodniej zaprezentowana została skala porządkowa od 1 (postawa lewicowa) do 10 (prawicowa). Każdy z badanych został poproszony o to, aby zidentyfikował swoje poglądy na tej skali. Korelacja powyższej zmiennej z poczuciem alienacji politycznej zachodziła na poziomie istotnym statystycznie jedynie w sześciu spośród trzynastu krajów objętych badaniem (ryc. 12). W większości tych krajów zaobserwować można następującą zależność: im bardziej lewicowe poglądy obywateli, tym większe poczucie alienacji politycznej, co jest charakterystyczne dla takich krajów, jak: Polska, Słowacja, Ukraina, Estonia, Czechy. Odwrotna reguła występuje jedynie na Łotwie, tzn. im bardziej prawicowe poglądy, tym mniejsze poczucie sprawstwa w rzeczywistości politycznej.

Ryc. 12. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a samoidentyfikacją na skali lewica–prawica

Szukając przyczyn wyższego poczucia alienacji politycznej wśród respondentów deklarujących swój światopogląd jako lewicowy, porównaliśmy otrzymane związki korelacyjne w Polsce, w Słowacji, na Ukrainie, w Estonii i w Czechach z poparciem dla poszczególnych partii w wymienionych krajach. W głównej mierze kierowaliśmy się intuicją, iż niskie poczucie sprawstwa wśród osób o lewicowych poglądach wynika z braku popularności partii o tym profilu politycznym. W 2007 roku w Czechach najwięcej zwolenników wśród badanych miała Obywatelska Partia Demokratyczna (ODS) o poglądach prawicowo-konserwatywnych; na Słowacji najpopularniejszą była centroprawicowa partia Federacja Młodych Demokratów (FIDESZ) poparcia, w Polsce najwięcej zwolenników miało PiS – 9,7% oraz Platforma Obywatelska z 7% wskazań, Lewica i Demokraci o *stricte* lewicowym profilu otrzymali jedynie 2,66% wskazań. Jak widać, niskie poczucie podmiotowości politycznej wynikać może z faktu, iż w krajach tych partie o lewicowej ideologii cieszą się nikłym poparciem społecznym, a najpopularniejsze są ugrupowania konserwatywno-prawicowe lub liberalne. Odmiennym przypadkiem jest jednak Ukraina, gdzie Partia Regionów (socjalliberalna) miała najwięcej zwolenników, bo 29,9% badanych. Pomimo to obywatele o lewicowych poglądach mają mniejsze poczucie sprawstwa w polityce. Poczucie alienacji politycznej wiąże się również ze skalą poparcia dla konserwatywności, opracowaną na podstawie stosunku do cenzury i homoseksualistów. W tym miejscu obserwujemy pewną rozbieżność z wcześniejszymi ustaleniami empirycznymi. O ile respondenci, którzy identyfikowali swoje poglądy polityczne jako prawicowe, mieli większe poczucie sprawstwa w polityce, o tyle już poparcie dla samego konserwatywności powoduje poczucie większej alienacji wśród badanych (ryc. 13).

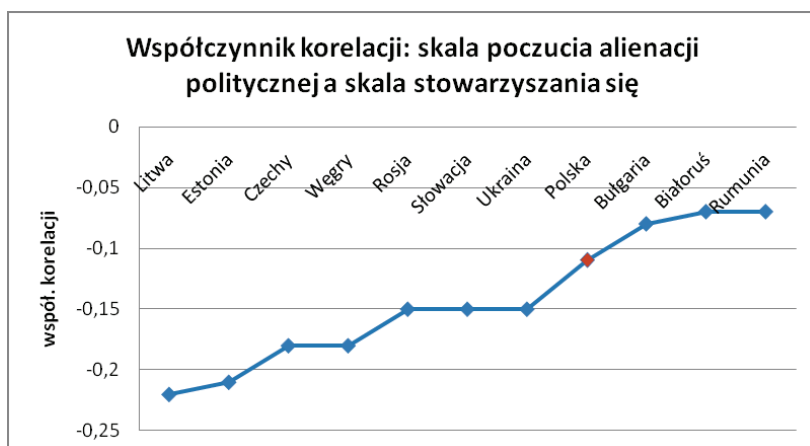

Ryc. 13. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a skalą poparcia dla konserwatyzmu

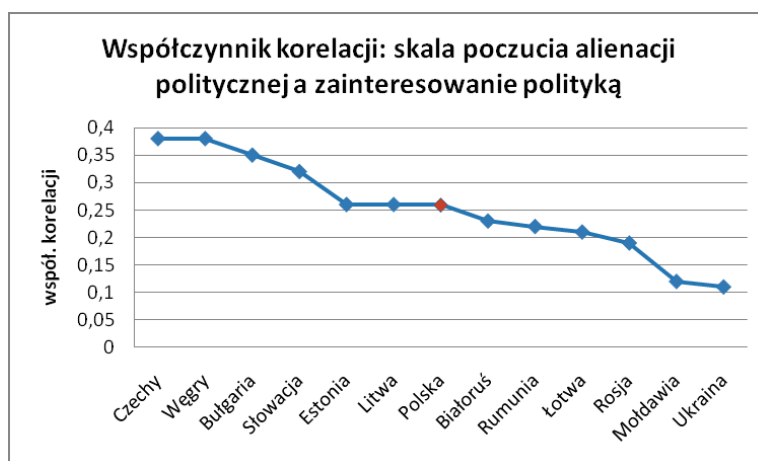
Rozważmy również, jak na poczucie alienacji politycznej wpływa aktywność obywatelska badanych. Potencjał samoorganizacji wykazywany przez jednostkę może przyczyniać się do rozwoju zasobów kultury politycznej. Zarazem jednak może mieć do czynienia z zagrożeniem, które określić można mianem amoralnego kolektywizmu, na co uwagę zwrócił również Edmund Wnuk-Lipiński w książce *Socjologia życia publicznego*, stwierdzając:

Z jednej bowiem strony, żywe relacje społeczne, zaufanie, wzajemność świadczeń i współpraca stwarzają podstawy kultywowania cnót obywatelskich i podwyższania poziomu kultury politycznej. Z drugiej jednak strony, relacje tego typu mogą ograniczać się jedynie do grupy, która izoluje się od szerszej wspólnoty, traktując ją jako otoczenie obce, czy wręcz wrogie. W takim wypadku mamy do czynienia z czymś, co wcześniej określaliśmy mianem amoralnego kolektywizmu (Wnuk-Lipiński 2005, s. 174–175).

Aby odpowiedzieć na pytanie o wpływ potencjału samoorganizacji na poczucie alienacji politycznej, skonstruowano skalę stowarzyszania się powstałą przez zsumowanie organizacji, stowarzyszeń, związków, do których należy każdy z respondentów. Okazuje się, że im większy potencjał samoorganizacji wykazuje obywatel, tym zmniejsza się jego poczucie alienacji politycznej. Zależność tę zaobserwować można w dziewięciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej, między innymi na Litwie, w Estonii i Czechach (ryc. 14). Mamy więc do czynienia z sytuacją, gdzie zaangażowanie w to, co R.D. Putman określił mianem „sieci obywatelskiego zaangażowania” (Putnam 1995, s. 270), pozytywnie wpływa na nasze postawy wobec systemu politycznego.

Ryc. 14. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a skalą stowarzyszania się

Ryc. 15. Zależność między skalą poczucia alienacji politycznej a deklarowanym zainteresowaniem polityką

Ostatnim analizowanym zagadnieniem jest to, w jaki sposób zainteresowanie polityką wpływa na jednostkowe poczucie alienacji politycznej. Można na wstępie założyć, iż obywatel monitorujący życie publiczne, znający reguły politycznej gry będzie miał mniejsze poczucie alienacji. Z drugiej jednak strony zupełnie uzasadnione może być postawienie hipotezy głoszącej, iż wraz ze wzrostem zainteresowania polityką mamy do czynienia z poczuciem wyobcowania, wycofania z życia publicznego. Jednostkowe doświadczenie rzeczywistości politycznej, w której bardziej mamy do czynienia z konfrontacją niż debatą, polemiką niż dyskusją w założeniu doprowadza do

sytuacji, gdy przekaz jest dla nas interesujący jako dla odbiorcy medialnego spektaklu, zarazem jednak obniża poczucie naszego sprawstwa w sferze publicznej. Otrzymana korelacja między zmienną mierzącą zainteresowanie polityką a skalą poczucia alienacji politycznej jest dodatnia, oznacza to, że im większą uwagę obywatel poświęca obserwacji życia politycznego, tym bardziej wzrasta jego indywidualne poczucie alienacji politycznej. Z zależnością tą mamy do czynienia we wszystkich trzynastu krajach objętych badaniem, przy czym najsilniejszy związek między powyższymi zmiennymi występuje w Czechach, na Węgrzech i w Bułgarii (ryc. 15).

Podsumowanie

Zdecydowana większość obywateli państw Europy Środkowo-Wschodniej własne poczucie podmiotowości politycznej ocenia jako niskie bądź średnie. Jedynie na Węgrzech ponad 10% respondentów, dokładnie 11,4%, postrzega siebie jako aktywnego aktora na politycznej scenie. Mimo dość wysokiego wskaźnika politycznej alienacji w tej części Europy zmienia się on w zależności od podstawowych zmiennych społeczno-demograficznych. Okazuje się, że osoby młode, wykształcone, posiadające wysoki kapitał ekonomiczny wykazują bardziej podmiotowe postawy wobec sfery publicznej. Istotna z punktu widzenia poczucia sprawstwa w życiu politycznym jest nasza postawa wobec systemu społeczno-gospodarczego. Im większy optymizm w ocenie zmian zachodzących w kraju oraz większa akceptacja dla demokracji, tym mniejsze poczucie indywidualnej alienacji politycznej. Również postawy wyrażane wobec systemu gospodarczego mają wpływ na nasz jednostkowy stosunek do polityki. Bardziej prorynkowe jednostki, tym samym wykazujące niskie poparcie dla idei państwa socjalnego widzą siebie jako aktywne podmioty polityczne. Warto odnotowania jest również fakt, iż jeżeli chodzi o polityczne samoidentyfikacje, to obywatele o lewicowych poglądach deklarują niższe poczucie sprawstwa w polityce. Co ciekawe, w sześciu krajach, gdzie zaobserwowano tę zależność, partie o lewicowym profilu cieszyły się niskim poparciem społecznym. Również potencjał samoorganizacji wykazywany w ramach społeczeństwa obywatelskiego wpływa pozytywnie na naszą polityczną podmiotowość, co zaobserwować można aż w jedenastu krajach objętych badaniem.

Bibliografia

- CICHOCKI R., 2003, *Podmiotowość w społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
GARLICKI J., NOGA-BOGOMILSKI A., 2004, *Kultura polityczna w społeczeństwie demokratycznym*, Oficyna Wydawnicza ASPRA – JR, Warszawa.

- KORZENIOWSKI K., 1991, *Poczucie podmiotowości – alienacji politycznej: uwarunkowania psychospołeczne*, Wydawnictwo Nakom, Poznań.
- KORZENIOWSKI K., ZIELIŃSKI R., DANIECKI W., 1983, *Podmiotowość jednostki w koncepcjach psychologicznych i organizacyjnych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- PUTNAM R.D., 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, tłum. J. Szacki, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków.
- WNUK-LIPIŃSKI E., 2005, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.